

הרב עידוא אלבה

כשרות ועדיפות בקלף ובגויל [המשך*]

ז. ביאורים בדברי גאונים על ענין הקלף * ת. יחוס כל פירוש רב האי על הסוגיה בשבת לרב האי * ט. דעת רב נטורנאי ודעת רש"י כרבינו תם * י. תרומה, הר"ן, הרא"ש הטור והשו"ע * הוספות ותיקונים למאמר בגיליון הקודם

ז.

ביאורים בדברי הגאונים על ענין הקלף

בפרקים הקודמים ראינו ג' דעות מהו הקלף. החלק העליון של העור (רב האי), החלק התחתון (רמב"ם), או שכל עור שהוכשר לכתיבה בצד הבשר הוא קלף (ר"ת). יש לחקור מהי דעת הגאונים שקדמו לרב האי, והאם רב האי עצמו יכול לקבל את פירוש ר"ת. והנה, בעיון בכלל דברי הגאונים הידועים לנו לא מוצאים אנו דיון איזה חלק של העור הוא קלף ואיזה הוא הדוכ'. אולם, יש דיון בענין עור מעובד בסיד, ויש לעיין מה ניתן להסיק מהדיון בזה לענין הגדרת הקלף.

יסוד הדיון על כשרות העיבוד בסיד הוא שבגמרא מגילה (יז ע"א ויט ע"א) אמרו שמגילת אסתר פסולה אם היא נכתבה על עור שאינו מעופץ. "מנלן? - אתיא כתיבה כתיבה, כתיב הכא ותכתב אסתר המלכה, וכתיב התם ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כתב על הספר בדיו".

רב אחא משיבא, בעל השאלות (פרשת ויקהל שאילתא זז), הביא את דברי הגמרא, והוסיף מסקנה ממנה לגבי הדין בספר תורה: "וספר תורה מנלן, גמירי ספר ספר. כתיב הכא ואני כותב על הספר, וכתיב לקח את ספר התורה הזה. מיכן שספר תורה אסור לכתוב אותו אלא בעורות מעובדים שעובדין בעפץ לשום תורה ועל גבי ספר. מאי גבי ספר, מקום שיער שהוא למעלן".

לכאורה, אפשר להבין שהשאלות למד מלשון הפסוק "על ספר" שיכתבו דוקא בצד שיער, והיינו על גויל בצד שיער, וכוונתו היא לפסול כל עור שאינו גויל. ואכן מצינו שכתב המאירי בקרית ספר (א ח"ג) "יש שאין מכשירים ס"ת אלא על הגויל דמאחר שהיא מטלטלת תמיד, צריכה לחזק שבכולם", ואולי הוא למד כך מדברי השאלות. אבל לענ"ד הבנה זו קשה. בפסוק שהביא לא כתוב "על גבי", ובפשטות כשם שענין ה'לשמה' לא רמוז בפסוק, כך ענין הכתיבה 'על גבי' לא רמוזה בפסוק, ולא מסתבר שהשאלות פקפק מנפשיה במה שעולה

אוצר החכמה
18204

א) בגיליון הקודם הופיעו הפרקים: א. בירור הכרעת השו"ע שהקלף הוא קליפת העור העליונה. ב. רבינו תם: אם הוכשר בצד הבשר הוא קלף, ולא דוקא קליפה העליונה. ג. הסברה בהגדרה של רבינו תם. ד. התאמת הסבר רבינו תם למציאות. ה. הקלף היה בדרך כלל קליפת העור העליונה, אך הוא לאו בדוקא. ו. כשרות הגויל: הגויל היה נעשה בעבר בלא דיקוק, אך הוא לאו בדוקא.

לפי מה שאבאר בתיקונים בסוף חלק זה, הכותרת הנכונה לפרק ו צ"ל דיקוק הגויל.

האוצר ♦ גיליון מ"א

מהירושלמי במגילה, במסכת סופרים ובמשמעות הפשוטה של הבבלי בבא בתרא, שמותר לכתוב ספר תורה על קלף במקום נחושתו.

לכן נראה שהשאלות אינן מתכוונות ללמוד מלשון הפסוק עצמו דינים שלא למדונו חז"ל, עיקר כוונתו היא לאפוקי ממה שהיו כותבים ספרי תורה על עור מעובד בסיד בצד בשר, שיש שקראו לו קלף, ולזה הוא בא להבהיר שאין כותבים ספר תורה כך, אלא על פי כל ההלכות שכתב. והוא מבאר בעצמו את דבריו, שמה שאמר 'על גבי ספר', הכוונה היא בצד שיער, שכן היא ההלכה לכתוב על גויל בצד שיער. כיון שלא היה מצוי אצלם קלף מעופץ אחר שאפשר לכתוב עליו ספר תורה, כי הקלף המעופץ לתפלין דק מדאי בכדי שיכתוב עליו ספר תורה, הוא לא נכנס להלכה שאפשר לכתוב ספר תורה גם על קלף, שכן זה דבר שלא היה מעשי. כמו כן, הוא לא הזכיר אפשרות לכתוב על דוכ', כנראה משום שלדעתו ספר תורה פסול על דוכ'.

דיון נוסף על כשרות העיבוד בסיד מובא בדברי פרקוי בן באבוי (מובא בגנזי שכתר ח"ב עמ' 140, 560). בן באבוי היה תלמיד הגאון ראבא, שהיה תלמיד רב יהודאי גאון. ספרו מופנה אל אנשי קרוואן שבתונים, בנסיון לשכנעם שלא ילכו לפי מנהגי ארץ ישראל, משום שבא"י יש מנהגי טעות, אלא שינהגו לפי מנהגי בבל. בתחילת דבריו הוא ציין על מעלותיו של ר' יהודאי גאון וכתב "ואף הוא כתב לארץ ישראל בשביל...", כלומר שגם הוא ניסה למנוע את מנהגיהם בכמה דברים, וכתב לאנשי ארץ ישראל, ולא שמעו לדבריו. ומשמע לכאורה שהדברים שכתב בהמשך הם גוף הדברים שכתב רב יהודאי. אך בסוף דבריו כתב בן באבוי שכל הדברים "לא מתלמודי אלא ממה שלמדתי מרבי", ומשמע שעכ"פ לפני כן הוא לא ציטט מילה במילה מדברי רב יהודאי, אלא הוסיף דברים ממה שלמד, ולכן כתב המהדיר (לוי גינצבורג שם בהקדמה) שקשה לקבוע קו ברור בדבריו מה הם דברי רב יהודאי ומה הוא מוסיף לדבריו. למעשה נראה שיש להתייחס לדבריו מתוך הנחה שכנראה כך דעת רב יהודאי, אך אין בטחון גמור שזו ממש לשונו. רב יהודאי ערער על מנהג ארץ ישראל בספר תורה, וז"ל (לפי הנוסח שבעמ' 560): "ובשביל ספר תורה שכותבין אותו ברי"ק, בעורות שלא עבדו אותם בעפצי לשם ספר תורה... שיש בו איסורין: אחד שלא עיבדן בעפצי, ואחד שלא עיבדן לשם ספר תורה, ואחד שלא כותב על גבי בשר (נראה דצ"ל שער) שאין ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב אותו בעורות שעבדן בעפצי לשמה על גבי שיער, והוא פירוש ספר. ועד שיכתוב עליו בדיו כהלכה, ויתפור אותו בגידים

ב). הנצי"ב, בביאור העמק שאלה (אות לא), כתב שאפשר שכוונתו באומרו "על גבי ספר" לפסול כתיבת ספר תורה על חלק העור שבצד הבשר, מתוך הבנה שחלק זה הוא דוכ'. לענ"ד אכן מסתבר שזו דעתו, אבל לא נראה שהוא למד כך מהפסוק, מפני שלא רמוזה בלשון הפסוק הלכה כזו, כפי שאמרתי. אך עכ"פ מסתבר שהוא לא מתייחס לאפשרות לכתוב על דוכ', כי הוא סובר שס"ת פסול על דוכ'. הר"מ חיימ, במאמרו על שיטת רב האי, דייק ממה שכתב השאלות "על גבי" בענין צד השיער, שצד השיער קרוי גב, וממילא חלק העור של צד הבשר קרוי פנים. ומכאן הוא למד שהשאלות מפרש מה שאמרו בירושלמי שקלף הוא "בקולף פני העור" על הצד הפנימי. לענ"ד זהו דיוק רחוק, כי שייך לומר 'על גבי' גם בלי קשר לגב ופנים, כמו שאומרים "על פני המים" ו"על גבי המים", והכוונה לאותו מקום.

ג). ברור שהביקורת אינה על זה שהם לא כותבים בצד בשר, שהרי מיד אח"כ הוא אומר שצריך לכתוב על צד שער. לכן נראה שנפלה פה הטעות השכיחה, ובמקום בשר צ"ל שער. המהדיר חשב לתקן "שכותבים על צד בשר", מכיוון שבכת"י אחר (שהביא בעמ' 140) כתוב נוסח זה, אבל לפי סגנון הדברים רב יהודאי מדבר על מה שהם לא עושים. לא עושים עיפוך, לא עושים לשמה, ולכן נראה שגם כאן צריך לגרוס 'שלא כותבים על צד שער'.

האזער ♦ גיליון מ"א

שכך כתוב ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו... לא נהגו לכתוב ברי"ק הזה אלא משנים מועטים מפני שמנהג שמד הוא... כשבאו ישמעאלים לא היו להם ספרי תורה, ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה כיצד מעבדים את עורות, ובאיזה צד כותבין ספרי תורה, והיו לוקחים רי"ק מידי גוים, שעשו לכתוב בהן ספרי עבודה זרה, והיו כותבין בהם ספרי תורה".

מהו אותו רי"ק שעליו מדבר רב יהודאי? נראה שהוא העור המכונה ר"ק בספרות של הערבים, שכשמעבירים את השם הזה לאותיות עבריות אפשר לכתוב ר"ק, רא"ק, רי"ק, והכל היינו הך (רי"ק מורה על הניקוד בצרה). הכינוי 'רק' משמעותו בערבית דק, אך לא כל עור דק קרוי ר"ק. החוקרים (יש לי קישורים לדברים שנכתבו בזה, לפי ספרות עיבוד של הערבים שהיתה מפותחת מאוד) אומרים שהר"ק הוא הפרגמנט של ארצות אירופה, והוא עור מעובד בסיד שהוכשר לכתובה משני צדדיו. הר"ק הוכשר לכתובה בצד השיער על ידי קילוף הקליפה העליונה, ושימש לספרי 'קוראן' שעדיין קיימים מהמאה השביעית למנינם, והם כתובים גם על צד השיער. תיאורו של הר"ק באופן זה מבואר בתשובת רב האי (הרכבי סג), שמתייחס לעור שרגילים לכתוב בו ומתאר עור מעובד בסיד שמגרדים את קליפתו. בפירוש רב האי למסכת שבת מפרש שזהו העור שעליו אמרו "השף בין העמודים בשבת חייב משום ממחק" (שבת עה ע"א, מובא באוצה"ג אות קלג), רב האי מפרש שהכוונה היא לעור שתולים אותו בין העמודים "ויקשר ויעמל ר"ק", תרגום דבריו הוא "ויסירו קליפתו ויעשה ר"ק", כלומר שהוא שף וממחק את קליפת העור הנמתח ובכך יעשה אותו מה שנקרא ר"ק. ומשמע שאע"פ שמתחילת מתיחתו הוא כבר קורא לו שם ר"ק, רק אחרי מחיקת העור הוא מקבל את עצם השם ר"ק.

כבר הזכרנו שענין הר"ק מובא גם בסידור רשב"ן, שכותבים את פרשיות התפלין על ר"ק מעובד, בעוד שבתי התפלין נחשבים לא מעובדים, כי לדעתו רק כשעיבדו את הר"ק בעפצים הוא יוכשר לפרשיות.

וכן מפורש בתשובות הרמב"ם (סימן רפט) שהר"ק הוא החלק התחתון שמעובד בסיד, וכתב (בסימן קנג): "והחלק השני ממנו הוא העבה יותר, והוא שעושים ממנו ר"ק. אם נתעבד עיבוד גמור מליח וקמיח ועפיץ נקרא קלף". עולה מדבריו שר"ק אינו שם של חלק העור, אלא השם של התוצרת הסופית, דהיינו העור המעובד בסיד.

רב יהודאי, כמו בעל השאלות, מביא אסמכתא לדבריו את הפסוק שהביאה הגמרא במגילה, וממה שכתב "והוא פירוש ספר", ולא - והוא פירוש "על ספר" עולה מה שכתבנו לעיל שעיקר הלימוד מהפסוק אינו לימוד של דיוק לשוני, אלא שכך קיבלו חז"ל שספר הוא מה

(ד). המהדיר טוען שייחוס מנהגי ארץ ישראל למנהגי שמד אינו אלא השערה. וכן מסתבר, שלא מדובר על שמד שהיה בתקופתו אלא על שמד בתקופה קדומה, ולא היה לכותב ספר הסטוריה שמוכיח שגזירות שמד גרמו להפסקת ידיעת העיפוף. למעשה, בכל ההלכות שכתב בן באבוי שלא מקפידים בא"י, אפשר למצוא סמך למנהג מהירושלמי, או ממנהג קדום אצל התנאים.

(ה). יש נוסחאות שכתבו בהם במקום כיצד "באיזה צד" אך הכוונה זהה.

(ו). כ"כ פרופ' זהר עמר, במסורה ליוסף כרך ט, עמ' 139 הערה 19, על פי מוג'יר אדין. וידיד ר"ח סעדיה אמר לי שכנראה הוא מלשון ריק, שמשמעותו גם אצל הערבים כמו אצלו דק (או רך).

שנכתב על עור מעופץ לשמה. וממילא, כיון שצריך עיפוף כותבים בו בצד שיער, כי כך קיבלו חז"ל שעל גויל כותבים בצד שיער. וגם מדבריו אין להסיק שיש פסול בכתיבת ס"ת על קלף בצד בשר, בניגוד לסוגיות מפורשות. פשטות כוונתו היא שבהלכה על גויל בצד שיער יש שתי הלכות - על גויל, ועל צד שיער, ולכן מי שאינו כותב על גויל בצד שיער עובר על שתי הלכות, וקלף בצד בשר לא שייך כאן כי הר"ק אינו קלף. רב יהודאי לא התייחס לדין קלף של חז"ל, לא מפנח שפסל ספר תורה על קלף אלא משום שבמציאות שהיתה אצלם לא היה מצוי קלף כזה שאפשר לכתוב עליו ספר תורה.

אוצר החכמה
18204

לכאורה אפשר להביא ראיה שרב יהודאי לא פסל ספר תורה הכתוב על קלף גם מהדברים המובאים בספר הלכות קצובות (הלכות ספר תורה יג - יז), שהסמ"ג ייחס אותו לתלמידי רב יהודאי^ז, ושם כתב בתחילה כמה דקדוקי בעשיית ספר תורה, ואחר כך כתב: "ובקלף כל מה שיכול לדקדק ידקדק ואינו פוסל. ואם יכתוב אותו על עורות של נבילות וטריפות כשר. וצריכין עיבוד לשם ספר תורה. ויכול לכותבו על עורות מעורבין מן כבש או מן איל או מן צבי ואל יחוש מכל בהמות, וכותב ומעבד בין גויל בין קלף חוץ מעורות בהמה טמאה". הרי שהוא הכשיר ספר תורה על קלף, ואף לא כתב שהוא רק בשעת הדחק, ומקורו מהברייתות ומהירושלמי.

אך האמת שמהלכות קצובות אין להביא ראיה, כי יחוס ספר זה לרב יהודאי גאון מוטל בספק גדול, ואדרבה דרך הכותב להמשך אחרי מנהגי ארץ ישראל, כך שיתכן שכוונתו בכלל לכתיבה על הרי"ק שאותו הוא מכנה קלף^ח. אולם, מכל מקום כפי שכתבתי בדעת השאלות, מסתבר שדעת רב יהודאי להכשיר קלף לס"ת, כי לא מסתבר שהוא יחלוק על הברייתות והירושלמי, כשגם מהבבלי משמע שהוא כשר לפחות בדיעבד, שהרי מלשון רבי שהשיב בגויל ששה, ברור שיש גם ספר שאינו בגויל^ט. ולכן משמע שמה שהוא לא הזכיר שיש אמנם אפשרות לכתוב על קלף במקום בשר, ונוקט כאילו תמיד כותבים בצד שיער, הוא רק מפני שלא היה מצוי קלף כזה שראוי לספר תורה. וכפי שכתב רב שרירא כמובא בספר האשכול (נו ע"א) "ולא חזי לנא מעולם ספר תורה דקלף, ולא מצוה מן המוכח למעבדיה", ומבואר שקלף כשר לספר תורה, אך לדעתו אינו מן המוכח ולא היה מצוי להם קלף לספר תורה^י.

ז. גם בספר סדר החכמים וקורות הימים (עמ' 178), שחובר בימי רב שרירא, ייחסו את הלכות קצובות לתלמידי רב יהודאי גאון.

ח. החוקר מרדכי מרגליות (במבוא להלכות קצובות במהדורה שלו) הוכיח שספר זה חובר באיטליה כמאה שנה אחרי פטירת רב יהודאי גאון, והכותב הושפע מחכמי ארץ ישראל. לדעתו, מסתבר שמה שכתב רב האי גאון (מובא באו"ז סי' תלב) שאין לסמוך על ספר שהובא לבבל על ידי שבויים, וכתוב בו הלכות בשם רב יהודאי גאון, מתייחס לספר זה.

ט. אי אפשר לפרש שב"קלף איני יודע", פירושו איני יודע עם כשר על קלף, כי אם מתחילה היה לו ספק בכשרות ספר תורה על קלף, היה צריך לומר בסתמא ששיעורו בששה. הלשון בגויל ששה משמעותה שיש גם ספר תורה שאינו בגויל. בעלי תמר (שקלים פ"ו ה"א) צידד שלדעת הירושלמי כתיבה על קלף כשרה לכתחילה, והגאונים שכתבו שהיא בדיעבדה על פי דעת הבבלי, אך האמת שגם בבבלי לא כ"כ משמע שהוא בדיעבד מלשון רבי עצמו, כי רבי רק אמר שאינו יודע את דינו לגבי היקפו כגובהו, אלא שמשמע כך בהמשך ממה שפשוט לגמרא שספר תורה של משה היה בגויל.

האוצר ♦ גיליון מ"א

ויש להוכיח את הביאור שכתבתי גם מעיון בשאלה המתבקשת, על מה כתבו תפילין ומזוזה בארץ ישראל? רב יהודאי כתב שאפילו גט חליצה, כיון שיש בו כמה מקראות, אין לכתוב על עורות אלו, ולכן אין ספק שהר"ק פסול לדעתו גם לתפילין. בהמשך מובא אצל בן באבוי שהוא כתב להם גם על ענין התפילין שצריך להניח כל יום, משמע שאצלם לא כולם הקפידו להניח תפילין בכל יום, אך מזה שהוא לא הזכיר בדבריו מה שאמרו חז"ל על קרקפתא דלא מנח תפילין משמע שעכ"פ הם היו מניחים, ויש להם תפילין שכשרות גם לדעתו, וכן מסתבר שהיה להם גם מזוזות. ויש לשאול, הרי לפי דבריו מחמת גזירות השמד הפסיקו לגמרי לעפץ, ואם כן מדוע הוא תמה על אנשי ארץ ישראל רק בספר תורה, הרי אין להם גם תפילין ומזוזה. ובגמרא מנחות לד ע"א משמע שכל דבר שכתוב בו "כתיבה" בעי 'ספר'?

לענ"ד התשובה ברורה וגם היא נלמדת מדבריו, שבארץ ישראל הקלו רק בספר תורה בגלל הקושי להשיג עורות מעופצים, וכפי שכתב שם "והן היקלו לכתוב עליו ספר תורה ומחזורין לפי שהוקל עליהם בדמו ובכתבו". כלומר, אמנם הם היו יכולים להשיג עורות מעופצים, אך הם הקלו בס"ת כי הר"ק היה זול יותר ונוח לכתוב עליו, אבל לתפילין, שהם החמירו בהם הרבה עד שחששו להניחם כל יום שמא יפגמו בקדושתם", וגם הם אינם יקרים כספר תורה, היו משתמשים בקלף מעופץ מבבל. וכן למזוזה היו משתמשים בגויל מעופץ שהשיגו מבבל, או שמעטים מהם כן ידעו לעפץ.

ועתה נוכל להשיב לשאלה מהו גדר קלף לפי השאלות ורב יהודאי, כי לפי מה שביארנו המסקנה ברורה. מאחר שהשאלות ורב יהודאי לא הזכירו דין קלף מעופץ רק משום שלא היה מצוי להם קלף מעופץ שראוי לספר תורה, משמע שהגדרתם לקלף עולה בקנה אחד עם מה שביארנו בשיטת רב האי, שהחלק העליון הוא הקלף, וכיון שחלק זה אינו ראוי לספר תורה בגלל דקותו, לא הזכירו כלל את הקלף. ומה דעתם על ההסבר של רבינו תם? לענין זה אין ראיה לכאן או לכאן. אפשר שהם סברו כר"ת, שכל עור המוכשר לכתיבה בצד בשר הוא קלף, אלא שלא היה מצוי לעשות עור כזה, כי קשה להכשיר את צד הבשר לכתיבה בדרך העיבוד שלהם. ואפשר שהם לא הזכירו אפשרות כזו כי הם סברו שגם זה לא יקרא קלף". אך עכ"פ אם

(י). מצינו בכמה מקומות שחכמים אומרים "לא יצא ידי חובתו", והכוונה היא לענין לכתחילה ומצוה מן המובחר בלבד, כפי שכתב הרא"ה בברכות מט ע"א (על חיוב הזכרת ברית ותורה בברכת הארץ, ועל מה שאמרו כל שלא אמר שלא אמר ג' דברים בפסח לא יצא ידי חובתו). על פי יסוד זה כתב המהדיר של בן באבוי ש"ל גם כאן שכוונת רב יהודאי היא רק שמי שעושה כן עובר על מצוה מן המובחר לכתוב על גויל שכתובתו בצד שיער. אך לענ"ד דוחק לפרש כך את הלשון של רב יהודאי שיש בזה "איסורין". גם כל הענין שכתובה על קלף היא רק בדיעבד אינו מפורש אף בבלי, ולא מסתבר שרב הידאי יצא נגדם בגלל דבר כזה.

(יא). הסמ"ג (מצוה ג) כתב: "ובתלמוד ירושלמי הזכירו במקצת חכמים שהיו נוהרים שלא להניחם אלא בימים ידועים בשנה". אכן, לפנינו בירושלמי (ברכות פ"ב) מובא שרבי יוחנן לא היה מניח תפילין תמיד בגלל בעיות בריאות, ולא כמשמעות הסמ"ג שחכמים לא היו מניחים מפני שהעוסק בתורה פטור מתפילין, ולכן לא היו מניחים אלא בימים ידועים בשנה.

(יב). הרב"צ אוריאלי (במאמרו זיהוי תפילין) כתב שמדברי רב יהודאי יש 'ראיה ברורה' שלא כרבינו תם, דכיון שהוא אמר שהם עוברים איסור במה שהם כותבים על הפנים הפונים לבשר משמע שלדעתו, מבחינת סוג העור, העור שלהם זהו גויל, שצריך לכתוב עליו בצד שיער. וא"כ, מדובר בעור שלא קילפו את קליפתו העליונה, שהוא גויל, וחזוין שרב יהודאי כותב שיש פסול במה שלא כתבו על הר"ק בצד שיער, בנוסף לפסול מחמת זה שלא עיבדו בעפצים. וזה סותר

האוצר ♦ גיליון מ"א

נאמר שהם סברו כשיטת הרמב"ם שהקלף הוא התחתון, יש כאן תמיהה גדולה מדוע הם לא הזכירו שיש אפשרות גם לכתוב על קלף בצד בשר, ואומרים שרק צד שיער כשר, הרי הקלף של התפלין שהיה מצוי להם, ובודאי אפשר לכתוב עליו גם ספר תורה בצד בשר.

והנה, לשאלות ורב יהודאי פשוט שעבוד סיד פסול, אך המציאות ההיסטורית היא שעוד בימי בן באבוי או מעט אחריו היו שהכשירו את הר"ק גם בבבל. כך עולה ממה שכתב בספר האשכול (אלבק דף נז ע"א) בשם רב שרירא: "ואמר מר רב שרירא האי 'בקלף איני יודע' (בבא בתרא יד ע"א) טעה בה אדם גדול וחשב כי קלף הוא ור"ק, ולא הוא, אלא ור"ק בלשון חכמים חיפה, דמליח ולא קמיח ולא עפיץ, והיינו ור"ק, דפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ, איקרי קלף (נראה דצ"ל 'דפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ לא איקרי קלף', וכוננו שאפילו דפתרא דקמיח אינה קלף, כ"ש בזה). ולא חזי לנא מעולם ספר תורה דקלף ולא מצוה מן המובחר למעבדיה". ודור"ק שהיא חיפה הכשירו מר רב משה", ולא הודו [לו] חכמי דורו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי", ולא חכמי ישיבתו כמו מר רב נחשון" ואף אשר אחריהם".

ועולה מדברי רב שרירא, שרב משה גאון סורא, שחי בימי בן באבוי, הכשיר את העור הזה, כחכמי ארץ ישראל, ואמר שדברי הגמרא בבא בתרא על "בקלף איני יודע" מתפרשים על הר"ק, ואילו רב שרירא פוסלו ומגדיר אותו 'חיפה', דהיינו עור מליח ולא קמיח ולא עפיץ".

לשיטת רבינו תם שכל המוכשר לכתובה בצד בשר הוא קלף, שלפי שיטתו מבחינה זו של מקום הכתיבה שפיר עבדי, וכדין ספר תורה על קלף.

אך לענ"ד מסתבר שמדובר על אותו הר"ק המוזכר בכל כתבי הגאונים ובספרי ההיסטוריה, וכפי שכתב שהוא מה שכותבים עליו ספרי עבודה זרה, והם הקוראנים או אונגליונים שכתובים גם בצד שיער. ועור זה אינו דומה לגויל, כי הורידו ממנו את הקליפה שבצד שיער. ומכיוון שאין זה גויל, למה אמר רב יהודאי שיכתבו עליו בצד שיער? ולמעשה, לא שייך לדבר על גריעות במקום הכתיבה, כשבכלל אין זה בגדר קלף או גויל בגלל חוסר העיבוד. אלא הפירוש הוא כפי שכתבתי, שמה שכתב פסול בזה שלא כתבו בצד שיער הוא נובע מהפסול שלא כתבו על עור מעובד, דלדעתו אין זה לא קלף ולא גויל, ולכן הם עוקרים את ההלכה של כתיבה על גויל במקום שיער. ותו לא מידי.

יג). נראה שכיון שהרב משה, שהכשיר, טען שזהו הקלף האמור בבבא בתרא. ואמר רב שרירא שאנחנו לא יודעים מהו אותו הקלף, כי אצלנו תמיד כותבים ספר תורה על גויל, ובכלל לא ראינו ספר תורה על קלף, כי על הקלף של התפלין לא שייך לכתוב ספר תורה בגלל דקותו. אבל בודאי אין זה הקלף שהכשיר הרב משה, שהרי הוא אינו מעופץ. והדברים מתאימים למה שנבאר לקמן, שרב שרירא אינו קובע בודאות מה דין קלף שנעשה מהדרמים.

יד). לפי איגרת רב שרירא שבה תיאר את הגאונים לדרותיהם, רב משה גאון כיהן כראש ישיבת סורא משנת 820 עד 830 למנינם.

טו). רב יוסף בן רברבי כיהן כראש ישיבת פומבדיתא החל משנת 839 למנינם. אחריו היה רב פלטוי.

טז). רב נחשון בן צדוק כיהן כראש ישיבת סורא משנת 872 למנינם. 42 שנים אחרי רב משה גאון.

יז). בן באבוי היה תלמידו של רבא, תלמידו של רב יהודאי, שכיהן כראש ישיבת סורא עד 761 למנינם.

יח). בכל כתבי הגאונים מכנים את הקלף המעובד בסיד "ר"ק, או "ריק" או "ראק". וכבר ציינתי שאצל הערבים מופיעה לשון זו מתחילת הופעת האיסלם, ספרי הקוראנים היו כתובים על ר"ק - עור מעובד בסיד. המילה "ווארק" משמשת אצלם כינוי לנייר מעשבים, שהתחילו לכתוב עליו מאוחר יותר, וכך הוא בפירוש המשניות של הרמב"ם. אך ברור שאין זו כוונת רב שרירא שהרי הוא מכנה אותו 'חיפה' שזה סוג עור. אין להתפלא אם אצל בעל האשכול, שאינו דובר ערבית חל איזה שיבוש. אכן לקמן נראה שגם בפירוש הגאונים על סדר טהרות המיוחס לרב האי [ואינו יחוס ברור]. יעויין בהרחבה במבוא של המהדיר [כתוב שהנייר - מחקא הוא חיפה והוא ור"ק. אך ראה מה שנבאר בזה לקמן על דברי הלכות ס"ת גנזי מצרים שמזכיר את המשנה עליה מוסב פירוש זה.

האוצר ♦ גיליון מ"א

כדי להבין את הדברים יש קודם כל לדעת בהקשר למה הם נאמרו. והנה, תוכן דבריו הוא שיש מחלוקת בזה מימי רב משה גאון. וזה תואם למה שכתוב בתשובות הגאונים (הרכבי סי' תלב), שמיוחסת לרב שרירא, ושם כתב שלמרות שחכמי הישיבות הסכימו לפוסלו, רק המדקדקים במצוות מקפידים לא לכתוב ספרי תורה על הקלף, ורוב הציבור סומך על דברי רב משה גאון. אך עכ"פ הנוסח כאן אינו מלשון התשובה, אלא פותח בפיסקה מהגמרא בבבא בתרא "בקלף איני יודע". שרגא אברמסון (ענינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 91) מציין שבכת"י של פירוש רב שרירא לבבא בתרא כתוב דברים דומים למה שכתב האשכול בהמשך, לכן נראה שגם כאן דברי האשכול לקוחים מגוף פירוש רב שרירא למסכת בבא בתרא. ראייה נוספת לכך יש להביא מעצם מסקנתו, שלכתחילה אין לעשות ספר תורה על קלף. דבר זה מובא גם בראשונים בשם פירוש ר"ח לבבא בתרא, וכידוע ר"ח בפירושו לש"ס, מבוסס על פירוש רב שרירא ורב האי (אם כי לפעמים אומר דברים שונים)¹. מכל מקום נראה להדיא שהמחלוקת היא ספציפית על ענין הקלף המוזכר בבא בתרא, ולא נאמרה סתם בעלמא לגבי גדר קלף.

עוד יש לתת את הדעת לכך שרב שרירא, בהתייחסות לחכמי הישיבה של רב משה, ישיבת סורא, דיגל על כמה מראשי ישיבת סורא הנודעים שאחרי רב משה, והגיע עד רב נחשון, שכינה כראש הישיבה רק 42 שנה אחריו, וכנראה כלל לא דיבר עם רב משה גאון. אפשר להבין מזה שראשי ישיבת סורא שבין רב משה לרב נחשון הסכימו עם רב משה. ואכן, לקמן נראה שיש תשובה של רב נטרונאי, שכינה כראש ישיבת סורא מ' 853 עד 858 למנינם, שבה כתוב כדברי רב משה גאון. לפי זה, יתכן מאוד שגם הגאונים הרב כהן צדק, הרב שר שלום, והרב עמרם שכינה² בישיבת סורא בין רב משה לרב נחשון גאון, כולם הלכו בדרכו של רב משה. אך יש לסייג ולומר שאין זה מוכרח, כי אפשר שרב שרירא לא מזכיר אותם רק מפני שלא ידע מה היתה דעתם. ועכ"פ אין כל ראייה שהם דחו את דברי רב משה גאון.

ועתה ננסה להבין מה דעת רב משה גאון, שהכשיר את הר"ק ואמר שהוא בגדר הקלף. לענ"ד אין ספק שרב משה גאון לא אמר שזהו הקלף ואין בלתו, שאם כן המחלוקת היתה צריכה להיות סביב הגמרא בשבת, ששם מוזכר דין קלף לתפלין, ולא על מה שנאמר בבבא בתרא. ועוד, שאם כוונתו לומר שאך ורק הוא הקלף, הרי שלדעתו התפלין של כל הגאונים שאינם על הר"ק פסולים, ולא יתכן שלא היינו מוצאים הד לכך בכל דברי המשיגים עליו. וכפי שאם יאמר איזה חכם שציצית צריכה להיות דוקא מחוטי קנבוס, או שאתרוג צריך להיות דוקא לימון, בודאי במקום להתווכח איתו על כשרות הלימון, צריך להתווכח איתו על מה שהוא פוסל את האתרוג שנהגו בו אבותינו וחכמינו מאז ומעולם. לכן נראה ברור שבענין התפלין לא היה כל ויכוח על איזה עור לכתוב. ומכיוון שכבר הזכרנו שרב האי כתב שהקלף הוא העליון, לכן אי אפשר לומר שכולם עשו תפלין מהחלק התחתון של העור, כי אם זה היה המנהג לא היה

(ט). שרגא אברמסון (ענינות בספרות הגאונים ירושלים תשלד עמ' 91), כותב שדברי האשכול כנראה לקוחים מספר העיתים, שהביא את פירוש רב שרירא לבבא בתרא, אך הוסיף שאולי יש כאן צירוף מקורות של פירושו לבבא בתרא עם התשובה שבסי' תלב. לענ"ד בפשטות זהו גוף הפירוש של רב שרירא בבבא בתרא. אבל אולי המילים "ודר"ק שהוא חיפה הכשירו רב משה" הם תוספת על פי תוכן נוסח התשובה כי יש כאן כפל הענין, ואם זה מאותו מקור היה צריך לומר מתחילה "רב משה גאון", ולא "אדם גדול", לכן נראה שהאשכול לקח את שמו מהתשובה.

רב האי ממציא פירוש חדש נגד מה שמקובל וכותב בסתמא שכך המנהג. ומכל זה נראה להסיק כפי משמעות השאלות ורב יהודאי שכל הגאונים השתמשו בתפלין בליצה, כשיטת רב האי.

ונראה שהדבר גם מדוקדק משינויי הלשון של רב שרירא. בפירוש לבבא בתרא הוא אומר "האי 'בקלף איני יודע' טעה בה אדם גדול וחשב כי קלף הוא ור"ק". הקדים את המילה 'קלף' למילה ר"ק, לומר לך שרב משה פירש שהקלף האמור כאן בלשון הגמרא ב'קלף איני יודע' שהוא הקלף לספר תורה הוא הר"ק. אבל בתשובתו בסי' תלב, ששם לא הביא את הגמרא, כתב רב שרירא: "לא היה מתירו אלא מר רב משה גאון מחסיה ז"ל בלבד והוא קארי ליה לר"ק קלף". כאן הקדים את המילה ר"ק לקלף, ולא כתב דהוה קארי לקלף ר"ק, כדי שלא תטעה לחשוב שכל קלף לשיטתו הוא ר"ק, אלא רק אמר שהוא היה קורא גם לר"ק קלף.

כיון שהמחלוקת מובאת אצל רב שרירא על הגמרא בבא בתרא, נזכיר שוב את דברי הגמרא: "ת"ר: אין עושין ספר תורה לא ארכו יותר על הקיפו ולא הקיפו יותר על ארכו. שאלו את רבי: שיעור ס"ת בכמה? אמר להן: בגויל - ששה. בקלף בכמה? איני יודע. רב הונא כתב שבעין ספרי דאורייתא, ולא איתרמי ליה אלא חד. רב אחא בר יעקב כתב חד אמשכיה דעיגלי ואיתרמי ליה".

בהלכות ספר תורה גנוי מצרים (עמ' 13 ואילך)³, דן בענין זה באריכות, וגם אצלו רואים שעיקר הדיון אינו בגדר קלף בעלמא, אלא הוא מתייחס דוקא לקלף המוזכר בבבא בתרא, שהוא הקלף לספר תורה, וז"ל: "שקולפין ממנו לשם תפילין שמענו שחוזרין ומעבדין אותו בעפצא, ובלא ספק אי איפשר לו בלא מלח והוה ליה מליח וקמיח ועפיץ".

לפני שאמשיך לצטט את דבריו, אתייחס למשפט סתום זה, שלענ"ד יש לו חשיבות גדולה. לפום ריהטא המשפט אינו מובן כי הוא חסר את ראשיתו. צריך להבין ממי שמע המחבר שחוזרים ומעבדין אותו בעפצא, מי זה "מעבדין אותו" ומדוע הוא נצרך להשמיענו שעושים גם מליח, למרות שלא הוזכר מלח. גם יש לשאול - הרי רואים שהמחבר בקי גדול בספרות הגאונים, ומצטט גם הלכות רבות מרב האי גאון, ואיך בכל דבריו בסוגיה דידן, שהוא עוסק בשאלה האם חייבים לעפץ, הוא לא הביא את דברי רב האי ורבינו חננאל בגמרא בשבת, שמבארים שהקלף מעופץ, ונלקח מהגויל?

על כן נראה לענ"ד שבעמ' הקודם, שחסר, הביא המחבר את פירוש רב האי למסכת שבת, שמבאר מהו הקלף לתפילין, וכפי שהראינו בפרק א בפירוש רב האי כתוב שמעבדים בקמח ותמרים וקולפים עור מהגויל לשם תפילין ועושים אותו שוב בעפצא לשמה. ועל זה מסיים בעל

כ). הלכות אלו יצאו לראשונה על ידי אדלר, שהיה סבור שכתבם הרב הברצלוני, אבל חוקרים רבים דחו ייחוס זה. שרגא אברמסון (סיני זה עמ' רה) במאמר 'הלכות ספר תורה (גנוי מצרים)' כתב שאין ליחס הלכות אלו לרבינו יהודה אלברצלוני או לאביו של הרמב"ם, כיון שהם היו תלמידי הרי"ף, ולא יתכן שהם יכתבו את כל ההלכות האלו בלא להזכיר במילה אחת את הרי"ף, ועוד נימוקים רבים. לדעתו, המחבר הוא ר' יוסף ראש הסדר שחי במצרים בזמן הרמב"ם (ודרכו לכתוב כאילו הוא קדמון, ולכן לא הזכיר את הרי"ף וחכמי דורו). אך ליפא גינת (בספר רבי יוסף ראש הסדר, עמ' 35) דחה את דבריו, והביא ראיות רבות שאינו ר' יוסף ראש הסדר (אחת הראיות היא שהוא משתמש בלשון 'טיית' ככינוי ללשון הערבית, בעוד שר' יוסף הסדר בכתביו רגיל לכתוב ישירות את הלשון הערבית בלא כינויים), אלא הוא חכם שחי בתקופה שלאחר ר"ח ורב ניסים גאון, ולא הכיר את הרי"ף.

הלכות ס"ת - שמענו מדבריו של רב האי שחוזרים ומעבדים אותו, את הקלף, בעפצא אחרי הקילוף, כפי היסוד שהוא מברר בהמשך שהקלף לעולם הוא מעופץ. והוא הוסיף שאף שרב האי לא הזכיר בפירושו מליחה, בלא ספק אי אפשר לו בלא מלח. ומוכח כפי שהוא רוצה לומר בהמשך, שהקלף הוא החלק העליון שהוא מליח וקמית ועפיץ. נראה ברור שזו הפיסקה שחסרה, כי כך מתחברים דבריו היטב. ועתה נחזור להמשך דבריו:

"ובמסכת גטין בפ' המביא, תניא בעניין ההוא גברא דעל לבי כנישתא שקל ספר תורה, יהב לה לדביתהו, אמ' לה הא גיטיך, אמ' רב יוסף למאי נחוש ליה, או משום מי מילין (פי': אם נחוש שמא כתב על הספר גט, ואינו נראה כיון שהוא כתוב במי מילין שהם שקופים. ע.א.), הא קימא לן דאין מי מילין על גבי מי מילין, ופיר' מי מילין מיא דעפצא (שאינם נראים כשכותבים בהם על עור מעובד במי מילין. ע.א.). שמעת מינת שכל גויל שלספר תורה עפיץ הוא.

לא הוצרכתי לברר כל העיקרין הללו אלא כדי להסיר השיבוש שנמצא בפרשת ואתחנן דר' שמו' גאון². והגויל הזה אם לספר תורה מעבדין אותו אין מקלפין ממנו, כלמ' דבענן שיהו עבים כדי שיהו הקיפו כאורכו שהעורות שלספר תורה כל אימת דהוי עבים טפי מעלו, דהא רב אחא בר יעקב כשעשה הקיפו כאורכו בעורות שלעגלים כתב, הילכך הרוצה לעשות גוילין לספר תורה צריך שיקח את העורות וישיר את השיער שלהן במה שירצה, ולעבדן במלח וקמח ועפצא ואם עשה כן כשירין לכתוב עליהן ספר תורה. ואם חיסר בעיבודן משלשה דברים הללו כלום, לא מיבעיא ספר תורה דלא כשירין ליה, אלא אפילו מגלה אסור לכתוב עליהן, ואם כתבה עליהן פסולה, שכן שנינו לעניין מגלה, על הנייר³] ועל הדפתרא לא יצא, ומפרשין בגמ' דפתרא דמליח וקמית ולא עפיץ. הלא תראה ותבין שלא חסר מדפתרא אלא עפצא בלבד, ופסלו אותו מלכתוב עליו מגלה, כל שכן חיפא שהוא חסר עפצא וקמחא, וכל שכן מצה שנקרא בטיית ר"ק⁴ שאינו מעובד מאחד משלשה דברים הללו, ומה מגלה אינה כשירה עד שתהא כתובה אשורית על העור והוא הגויל שפירשתי אותו, ספר תורה האמור לא כל שכן שלא יוכשר לכתבו על אחת מן העורות השלשה שהיא מצה ו[חיפא]א ודפתרא, לפיכך צריך אתה להיזהר מיכן

כא). הר"מ חימי העלה השערה שבמקום ר' שמו' צ"ל ר' מוש', והוא הרב משה גאון בעצמו, כי אם גורסים ר' שמו' היה נראה שהוא רבי שמואל בן חופני, שידוע שאכן כתב פירוש על התורה, אבל לא מסתבר שרב שמואל בן חופני שהיה חותנו של רב האי גאון, הכשיר ר"ק, כי רב שרירא שהיה קרוב משפחתו והכירו היטב אומר שרק רב משה גאון התירו, וכל חכמי שתי הישיבות חולקים עליו, איך הוא התעלם מדעת המחזות? אך האמת היא שבעל הל' ספר תורה כלל לא כתב שר' שמו' התיר, אלא שהשיבוש הזה נמצא בפירוש שכתב, ויתכן שהכוונה היא שרב שמואל גאון רק הזכיר שיש כאלו שהתירוהו. והדבר מסתבר, כי זקנו של הרב שמואל בן חופני הוא הרב כהן צדק, שכיהן כראש ישיבת סורא אחרי רב משה גאון, ולעיל דייקנו מדברי רב שרירא שכל הנראה הוא סבר להתיר את הקלף המעובד בסידי.

כב). במקור אין גרשיים מעל המילה 'רק'. הוספתי אותם כדי להבהיר שהוא מתכוון כאן לאותו עור הנקרא ר"ק. בעל הלכות ס"ת קורא לר"ק 'מצה', בעוד שרב שרירא מגדיר אותו 'חיפה', וצריך להבין מה הסיבה לכך. נראה לבאר שיסוד ההבדל הוא היחס למליח שעשו בר"ק. למעשה כשמעבדים בעפצים עושים את המליח בשני שלבים (כפי שתיאר הרב אליהו פרץ, בספרו עיבוד בעפצים, על יסוד דברי הרמב"ם בהל' תפילין) - יש מליחה ראשונית שעושים לפני השרת השיער, שנועדה רק לשימור העור עד תחילת התהליך (ולא חייבים לעשותה), ויש מליחה נוספת שעושים אחרי השרת השערות, שנועדה להכשיר את קבלת העפצים (המלח גורם לכך שהנוזלים יספגו בו. בעיבוד סיד עושים את התהליך הראשוני, ולא את ההליך השני. בעל הלכות ס"ת אינו מחשיב את המליח הראשוני (אולי גם הוא אלא נעשה) בעוד שרב שרירא מתחשב בו.

האוצר ♦ גיליון מ"א

ואילך שלא תסבור כי הקלף שאמרו רבותינו הוא ר"ק הנקרא מצה היא טעות גדולה, והיינו דתנן במסכת כלים העושה כיס מעור [ה]מצה ומן הנייר טמא, שהמצה הינו ר"ק, וה[נ]י[ר] (צ"ל והעור. ע.א.)² שעובדו שלם בשלשה מינין הללו הוא הגויל, ומצוה מן המוכרח לספר תורה אם הניחו שלם וכתב עליו בכל חוקי הגויל, ואם קלף ממנו הקלף שלו וכתב עליו ספר תורה בשעת הדחק בדאיבעד כשר הוא לקרות בו, שמלאכתו פשוטה ולא הטריחו חכמים בשיעור, והיינו קלף שאמרנו בתלמודינו שאלו את רבי שיעור ספר תורה בכמה, [א]מר להן בגויל ששה טפחים ובקלף איני יודע, וכן מה שאמרו בתלמוד ארץ ישראל ובקלפים לא נתנו חכמים שיעור, פיר' דהוו להו קלישי ולא מצי הסופר לשער הקיפו כאורכו, וכן לענין הדפין במעוט וברוב כאשר

(כג). נראה לי שהמגיה תיקן 'והנייר' בטעות טעות, וצ"ל 'והעור' במקום 'והנייר', כי המשך דבריו לא מתאים לגירסה שתיקן המגיה. בעל הלכות ספר תורה לא התייחס כלל לנייר אלא רק לענין המצה.

בכלים פי"ז משנה טו שנינו "העושה כיס מעור המצה והנייר טמא". בפירוש המיוחס לרב האי (פירוש הגאונים על סדר טהרות, אפשטיין) כתב: "מעור המצה - פי' כדגרסינן... ג' עורות הן: מצא חיפה ודפתרא. מצה כמשמעה, עור שאינו לא מליח ולא קמיח ולא עפיץ. דיפתרא, מליח וקמיח ולא עפיץ, וחיפא הוא נייר. נייר - מחקא (כדאמרינן במגילה יט ע"א), והוא 'ורק' בטעיית'.

ובערוך ערך נייר כתב "הוא חיפה הוא מחקא".

כבר ראינו שרב שרירא בפירושו לבבא בתרא קרא לר"ק שהיה בזמנו שהוא עור מעובד בסיד שנמתח ונראה יפה - חיפה, אך נראה פשוט שאין כוונתו לומר שהוא גוף החיפה המדובר בגמרא לענין הוצאת שבת ששיעורו ב"כדי לעשות קמיע" שהרי עור טוב כמו הר"ק ודאי עומד לכתוב שטרות. וצריך להיות שיעורו כדיפתרא, אלא כוונת רב שרירא שדינו של הר"ק לענין סת"ם כאותו עור חיפה. כאן בפירוש המיוחס לרב האי, מדובר על נייר, נייר מוזכר שם בתחילת אותה משנה (שבת עז ע"ב) ושיעורו "בכדי לכתוב עליו קשר מוכסין". וברור שגם הוא אינו יכול להיות הר"ק כיון שנראה שהיו כותבים עליו רק משהו עראי (ואעפ"כ הוצרכו להשמיענו שהוא פסול לספר תורה בגלל שעכ"פ לעמים כתבו עליו).

וכבר הזכרתי לעיל שבערבית מבדילים בין ר"ק לור"ק. ר"ק הוא עור מעובד לכתובה בסיד, ואילו ור"ק הוא מה שאנו קוראים נייר, שהיה עשוי מעשבים וקליפות, לכן נראה שכל המילים "והוא ור"ק" הם תוספת חיצונית ושיבוש (בנוסח הפירוש הזה שבדפוס וילנא יש פירוש אחר שמדובר על נייר מעשבים, ובערוך לא כתב זאת).

והנה המכריע (סי' פד) השיג על פירוש הערוך לנייר שהוא חיפה, שהרי נייר עומד לכתובה כדאמרינן: נייר כדי לכתוב עליו קשר מוכסין, ואילו חיפה אינו עומד כלל לכתובה שהרי לא שמו אותו בקמיח ועפיץ. זו קושיה מהמציאות, שלא מסתבר ליה שיעור שאינו קמיח ועפיץ ראוי לכתוב עליו משהו. אך למי שמכיר את המציאות היא לא קשה, כי במציאות עור שנמלח ויובש, שפיר אפשר לכתוב עליו, אם כי הוא אינו כ"כ מתאים לכתובה בלי כיעורו והעובדה שהדיו אינה נספגת טוב.

אבל לכאורה מה שקשה עליו יותר הוא שלפי הגמרא חיפה הוא "עור כדי לעשות בו קמיע", ואילו לנייר יש שיעור אחר "כדי שיכתוב עליו קשר מוכסין".

ונראה לישב שיש שני סוגי חיפה. כעין שאמרו בירושלמי על המשנה הזו שיש שני סוגי 'עור' שלגביו הזכירו במשנה את ענין הקמיע. האחד רך, והוא כדי לכתוב עליו קמיע, והשני קשה, והוא כדי ליתן על קמיע. וכן י"ל שחיפה המשמש חיפוי לקמיע הוא עור מליח, כשהוא עדיין קשה, ולכן אינו ראוי כלל לכתובה, ועליו שנינו כדי לעשות בו קמיע. בעוד שחיפה - נייר, הוא עור מליח ולא קמיח ולא עפיץ שכשהוא שוהה יותר במלח נעשה רך ואפשר 'לכתוב בו קשר מוכסין' או 'לכתוב בו קמיע' לפי התנא של הירושלמי.

ואכן יש ברייתות מהם נראה שנייר הוא סוג של עור כי מצינו בתוספתא "חלוק של נייר" ו"כף של נייר", ובמשנה בביצה (ד, ה) איתא שצולין עם הנייר. ואף שמצינו משנה מסכת כלים פרק י משנה ד "היתה של נייר או של עור וקשרה במשיחה אם מירח מן הצדדין הציל", הרי שהבדילו בין נייר לעור, וראיתי בשו"ת איש מצליח (א, ח) שכתב שלפי זה "צ"ל דאיכא הכי והכי", אך בפשטות י"ל ששם הכונה 'היתה של נייר שהוא עור חיפה או של שאר סוגי עור'.

אמרי תוכחה
18204

האוצר ♦ גיליון מ"א

אני עתיד לפרש לפנינו. ומר רב מתתיה גא' ז"ל נמי פריש הכי: אמר להן בגויל ששה טפחים, בקלף איני יודע שהקלף דק הוא ואינו הווה ששה טפחים. וכללו שלדבר הקלף שכותבין עליו פרשיות שלתפילין הוא שאמר עליו רבינו הקדוש בקלף איני יודע, והוא שהתירו [חכמים] לכתוב עליו מגלה וספר תורה בשעת הדחק בזמן שאינו מוצא לכוין ולשער מלאכת הגויל שהיא קשה.

אבל העור הנקרא ר"ק ליכא למן דשרי למכתב עליו מילה, כל שכן ספר תורה. וכל ספר תורה ומגלה שתמצא כתובה על עור המצה שהוא ר"ק אינן מוציאים מידי חובה ואסור לקרות בהן בצבור, ושמא מעוטי תורה או נמי קראיין ועמי ארץ כתבו אותן. ואם תמצא לומר תלמיד חכמים כתב [או]תן, שמא בטעות הורוהו ולא ידע מלאכת העור ופסולן והכשין[ר], שאין לנו לשנות ממה שלמדנו רבותינו. ואפילו מזוזה נמי לא מיבעי למכתבה אלא דוכסוסטוס שלגויל, והרי אתה מוצא המזוזות הישנות כולן על הגויל שחכמים ראשונים כתבו אותן כהוגן, אבל האי עור מצה איני יודע לו הכשר לכלום, לא לספר תורה ולא לתפילין ולא למזוזות ולא למגלה, ולא יוכשרו אלא למכתב עליהו מכילתות וכתבים להתלמד בהן, אבל דבר מצוה לא.

ואם תאמר הר"י [הספרין] [והתפילין והמזוזות^כ] (לענ"ד צ"ל התפילין. ע.א.) לא בעו שרטוט (ואם כן הוא הדין דלא ליבעי עיבוד בעפצים. ע.א.)? הרי לימדנו רבואתא טעמא דמילתא לפי שהתפילין נכתבין על קלף [דק מאוד]^כ כדי שלא יהא כבד, ואי משרטיט ליה מר הוא מתקריע. וכן אמר רבנו עמרם בר [ששנה^כ קלף לא בעי שרטוט] שאי אפשר לה לקבל שרטוט. הילכך הגויל שכותבין עליו ספר תורה הוא שכותבין עליו מזוזות ותפילין.

ובגמ' דבני מערבא במסכתא דמגלה גרסי, ר' זעורה בש' אמי בר חנינא [ככתב ספרים כן כתב תפילין ומזוזות], ועוד קימא לן מזוזה שבלת' עושין אותה תפילין, אבל תפילין שבלו אין עושין מהן מזוזי, [הלמה, שמעלין] בקודש [ולא מורידין], ושמעת מינה שעייבודן שוה, ואי מי איתה דמזוזה על מצה, מצה לתפילין מי מכשרינן^כ? אלא לאו שמע מניה כדקאמרינן דמצות מזוזה להיכתב על דיסוסטוס שלגויל המעובד, ותפילין על הקלף הנקלף ממנו, והני מילי למצוה דתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזות^כ על דוכסוסטוס, אבל אם שינה וכתב את המזוזה על הקלף בדיעבד כשר, דהכי תריצנה לשמעתא דרב דאמ' קלף הרי כדוכ[סוס]טוס, מה דוכסוסטוס כותבין עליו תפילין (נראה דצ"ל מזוזה. ע.א.), קלף כותבין עליו מזוזה, דקימא לן כמעשה דר' מאיר, דאמ' ר' שמעון [בן אל]עזר ר' מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת,

כד). ראש ישיבת פומבדיטא בשנת 860 למנינם.

כה). נראה שהנכתב בסוגרים הוא מהמהדיר והוא טעות, שצ"ל במקום הספרין 'התפילין', וכוונתו להקשות על ההנחה שכל דברי סת"ם שוים בצורת העיבוד, שהרי מצינו שתפילין קילא במה שאין חייבים שרטוט.

כו). נראה שהמילים 'דק מאוד' הם תוספת המהדיר, שהבין שרק כשהוא דק מאוד יקרע. וזה נכון במציאות, אבל ההוספה אינה הכרחית, כי סתם קלף של תפילין הוא דק מאוד. ומכל מקום, יתכן שהוא אמר כאן 'דק מאוד' כדי להדגיש שזהו הקלף עליו כותבים תפילין, בעוד שקלף של ספר תורה הוא עבה יותר, וכפי שנבאר בהמשך.

כז) ראש ישיבת סורא בשנת 872 למנינם.

כח). יש יותר הו"א להכשיר מזוזה על עור שאינו מעופץ כיון שקדושתה פחותה, ועל זה קאמר שעכ"פ היא נכתבת על אותו עור כמו התפילין, ובתפילין ודאי מסתבר טפי שאינו כשר אלא מעופץ, בגלל קדושתם המרובה.

האוצר ♦ גיליון מ"א

אפילו הכי לא הוכשר במזוזה אלא קלף הראוי לתפילין, אבל] עור המצה מאן מכשיר, ואף שהכשירו במזוזה שנכתבת על הגויל ועל דוכסוסטוס ועל הקלף, הני מילי במזוזה, אבל [בתפי] לין לא מכשרין למכתב] אלא על קלף בלבד: ובפ' אמר להן הממונה גרסי בני מערבא תני עור שעיבדו לשם קמיע מותר לכתוב עליו מזוזה, רש"ב גמליאל אוסר. אמ' ר' יוסי הוינן סברין למימר מה פלגין להדיוט, הא לגבוה לא, מן מה דתני אבני קדש ובקדש ייחצבו, בגדי קדש צריך וגו', אמ' הדא אמרה אף לגבוה פליגין. עד כן לא פליגי אלא בעור, אבל במצה ליכא למן דשרי.

ורבינו סעדיה גאון^ז ז"ל אמר: **ופירוש דוכסוסטוס גויל שנקלף ממנו קלף**, ודבר רבינו סעדיה איצא פי כי תשא (ודבר רבינו סעדיה עוד^ל בכי תשא) פי כתבה אלתורה (בכתיבת התורה) עלה אלגויל (על הגויל) עלה חסנה (על הצד הטוב שבו). ק ולמא (ואמר), אד לם ימכנא (לא יתכן) אן נכתב אלתורה (שנכתוב את התורה) כתאבה תכון מסתויה (כתב באופן שתהא שווה) מן דאכל ומן כארג (מבפנים ומבחוץ), פלדלך (ולכן) יכתב עלי אלגויל (יכתוב על גויל), חתי לא תרי (כדי שלא תראה) מן כארג (מבחוץ) מקלובה (מהופכת) אלבתה (בשום פנים)^ז. וכל מי שאומר חילוף הדברים הללו צריך להביא ראיה לדבריו ולא ימצא. הרי לך פירוש מלאכת הגויל והקלף ודוכסוסטוס בענין] ספר תורה ומגלה ותפילין ומזוזות כמה דסבירא לי וכמה שנתגלה לי בסיעתא דש[מ]יא, וסר הספק ואיפסילו להו מצה וחיפא ודפתרא ונשאר הגויל והקלף בהכשירא, ואם יוכל הסופר לשער שיעורי ספר תורה על הגויל בכל ענייניו בדוקא וקושטא הוא המצוה מן המובחר, ואפילו עזרוהו חכמי דורו שהרי מצינו חכמים ראשונים היו יגיעים בו כדי שיזדמן להן כשיעור, [חיו] אינן מקופחין שזכות גדולה היא, והריני כותב לפניך כל חוקי מלאכת ספר תורה ומקבץ כל הלכותיו בראיות ברורות בכל ענייניו.

ואם אינו יכול לכוין שיעוריו, כי בודאי קשה הוא וצריך חכמה יתירה,^ז לפי שמצאתי מר רב קימאי ז"ל^ל שכתב למקצת חכמים ששאלוהו בזה הדבר, וכן השיב אותן בלשון הזה מה נעשה שאין בקי לעשות כן ארכו כהקיפו אל ירע לבכם על זאת כי אשר תבקשו הוא נפלא מכם: הילכך אם אי אפשר לו לכוין מלאכת הגויל, כתיבתו על הקלף שקולפין מן הגויל המעובד לשמו שהוא קליש טפי עדיף, שלא הצריכו בו שיהא הקיפו ששה טפחים כאורכו ולא דקדקו בשיעורי היריעות שלו, דגרסין בפירוש שאלו את רבי שיעור ספר תורה בכמה, אמ' להן בגויל

(ט). ראש ישיבת סורא בשנת 928 למנינם.

(ל). המילה 'איצא' אינה מוכרת. ידידי, הר"ח סעדיה, הציע לפי ההקשר שהכונה היא בעצם לומר 'אידן', והתרגום לפי זה הוא 'עוד'.

(לא). התרגום מצורף ממה שכתב הר"מ חימי, ואישר לי הר"ח סעדיה. שרגא אברמסון (מאמר הלכות ס"ת בסיני צט עמ' קצג) תרגם: "וזכר רבנו סעדיה אף בכי תשא בענין התורה סיבת הגויל בגלל חוסנו, ואמר כי לא יכון לנו שנכתוב את התורה בכתיבה שתהא מקולקלת על ידי ההוצאה וההכנסה, משום כך יכתב על הגויל כדי שלא תראה בשום פנים הפוכה בשעת ההוצאה". נראה שיש כאן שתי שגיאות, האחת שתרגם עלה –בסיבת. וגם חידש מדעתו שהגריעות היא בשעת הוצאה ספר תורה, כשהתרגום המדויק הוא מבפנים ומבחוץ, ועכ"פ קאי לענין זה שבעיבוד סיד הכתב נראה מהופך מהצד השני, וזה כעין טעם למה הצריכה התורה גויל ולא סגי בעיבוד סיד.

(לב). לפי הענין צריך להשלים כאן 'יכתוב על קלף'.

(לג). ראש ישיבת סורא לפני רב משה גאון. בשנת 816 למנינם.

האוצר ♦ גיליון מ"א

ששה טפחים ובקלף איני יודע. ובני מערבא גרסי לעניין שיעורי יריעות ובקלפים לא נתנו בהן שיעור, ומשום רבינו יהודאי גאון ז"ל אמרו ובקלף כל מה שיכול לדקדק ידקדק, וכל מה שאינו יכול לדקדק אינו נתפס על כך¹⁸²⁰⁴. ורבינו נטרונאי ז"ל התיר לקרות בקלף לכתחלה בצבור, וכולם לעניין קלף שקולפין מן הגויל המעובד לשמו אמרו¹⁸²⁰⁵. ורבינו חננאל הרב הגדול ז"ל אמר ומלאכת כתיבת ספר תורה בגויל צריכה חכמה יתירה לשער שיגיע הקיפו כארכו, דהא רב הונא לא נודמן לו אלא אחד משבעים, ומסורת בידינו להיות הגוילים נקיים עבים חזקים וכול¹⁸²⁰⁶. ואמר בלשון הזה ואף על גב דאמרין בירוש' בקלפים לא נתנו חכמ' שיעור וכול¹⁸²⁰⁷, ור' אמר כששאלו אותו ספר תורה בכמה אמ' בקלף איני יודע, דמשמע שכותבין ספר תורה על הקלף, כיון דלא אשכחן שעשה כך אין מתירין לכתחלה לעשות בקלף¹⁸²⁰⁸, בוא וראה שאפילו בדרך ש' (טפח) לא אמרו אלא בגויל כההו (נראה דצ"ל בכמה, וכן) דאמ' ספר תורה שכתבתי לפל' גוילים שלו לא עיבדתים לשמן וכו', ומכל מקום מצוה מן המובחר אינה אלא בגויל. עד כן דברי רבינו חננאל הרב הגדול ז"ל. ושמענו מכלל דבריו שמצות ספר תורה לכתבו על הגויל, מיהו לא התיר לך לכתבו על הגויל אלא כשיהא ארכו כהקיפו ושיהו כל עניינו ומלאכתו מכוונת כהוגן. ובמקום הדחק שאינו יכול לכיון הרי התיר הקלף, מיהו אינו מן המובחר. והרי הבאתי כל דבריהם שלגאונים ורבואתא ואין בהם מי שפיקפק בספר תורה שלגויל, ולא הקילו אלא בשיעור הקלף בלבד. ומדברי כולן כל אחד ואחד לא נתגלה לך בפירוש מלאכת הגויל והקלף וכבר ביררתי אותה לך. וצריך הכותב על הקלף [שי]כתוב במקום בשר דתניא כותבין על הקלף במקום בשר ועל הגויל במקום שיער ואינו רשאי לשנות ושאר כל ענייני ספר תורה שלקלף כל מה שיכול לדקדק ידקדק¹⁸²⁰⁹, והנה כל מלאכת ספר תורה מחוברת הלכות ברורות לפניך¹⁸²¹⁰.

ורואים מדבריו כמה וכמה דברים:

א. מכלל דבריו עולה כפי שכתבתי, שהמכשירים את הר"ק לא חידשו הגדרה חדשה שקלף הוא אך ורק עור שמעובד בסיד, ומה שמעובד בעפצים אינו קלף. כל סגנון כתיבתו הוא כנגד מי

לד). הר"מ חיימי מוכיח שדעת רב יהודאי שהקלף הוא התחתון ממה שבהלכות קצובות (הלכות ספר תורה ס"ק יא) כתב שיש לעשות ספר תורה שישים שורות ושישה טפחים, ושם (הלכה יד) כתב לגבי הדין בספר תורה שיהיה היקפו כגובהו "בקלף כל מה שיכול לדקדק ידקדק", ובליצה אי אפשר לעשות ספר בגובה של ששים שורות. אך יש להעיר שיחוס הלכות קצובות לרב יהודאי מפוקפק, וגם לא כתוב שם לעשות קלף בגובה של ששים שורות ושישה טפחים. ההלכה שכל מה שיכול לדקדק נראית כמוסבת על כל ההלכות שכתב בתחילה בענין שיעור של ספר תורה, כולל הלכה זו, אך כיון שהיא מוסבת על הרבה הלכות אין לדקדק מזה שיש אפשרות לעשות ששים שורות בקלף. אלא שמכל מקום אכן נראה שבעל הלכות קצובות לא התכוון שיכתבו על קלף ליצה, מפני ששמע שהיה בא לתת הדרכה מעשית, ולא הגיוני לומר בענין כתיבה על ליצה תדקדק בכל מה שתוכל לדקדק, כי זה בלתי אפשרי לכתוב עליה. אציין שראיתי שהרב מנדלאוי (אור תורה טבת תשעה) הביא ראיה שבעל הלכות קצובות הכשיר גם קלף שאינו מעופף, כי בהל' שימוש תפילין הלכה א כתב על דרך עשיית העור לבתים "נוטל עור השליל ומשימו בסיד ורחצו ומתקנו כגון קלף". אך לענ"ד תחילת עשיית הקלף המעופף נעשתה על ידי סיד, וזו כונתו שיעור לבתים עושים בתחילה כמו שעושים בקלף.

אלא שמכל מקום כבר כתבתי שנראה שבאמת כוונתו שיכתבו על הר"ק כי דרכו להמשך אחרי מנהגי ארץ ישראל. לה) הסיום שמדובר בעור מעופף אינו מדברי רב נטרונאי, ולפי תשובת רב נטרונאי הידועה לנו רב נטרונאי סובר כרב משה, כפי שאבאר לקמן בפרק ט. אלא שבעל ההלכות ככל הנראה שמע שרב נטרונאי התיר לקרוא בציבור בקלף, ולא ידע שהכשר זה נאמר על עור מעובד בסיד.

לו). נראה שר"ח מפרש "בקלף אינו יודע", איני יודע אם לומר שאפשר לעשותו לכתחילה.

האוצר ♦ גיליון מ"א

שבא להקל ולומר שגם קלף מסיד כשר והוא ראוי לספר תורה. והראיות לכך מרובות:

הוא כותב כנתון פשוט שתפילין צריכות עור מעופץ, ומתפילין הוא מוכיח למזוזה: "ואי מי איתה דמזוזה על מצה, מצה לתפילין מי מכשרינן", משמע להדיא שפשוט לכולם שהתפילין אינם נכתבים אלא על עור מעופץ. כך גם מובנת לשונו "וכללו שלדבר הקלף שכותבין עליו פרשיות שלתפילין הוא שאמר עליו רבינו הקדוש בקלף איני יודע", משמע שזה הכלל הנכון, בניגוד למכשירי הר"ק הסוברים שזה אינו אותו סוג עיבוד, כי לספר תורה מעבדים בצורה שונה. ומובן מזה שהמכשיר ר"ק לספר תורה מסכים שהקלף שכותבים עליו תפילין הוא הקלף המעופץ הרגיל. אמנם, בעל ההלכות הביא שלכאורה יש להקשות על השוואת דין ספר תורה לתפילין מזה שתפילין לא צריך שרטוט, אך זו אינה אלא קושיה של משא ומתן, שלכאורה לפי זה נוכל לטעון שבתפילין יש פחות הקפדה לעפץ, כשם ש"לא בעו שירטוט", ודוחה טענה זו שהתם יש טעם מיוחד. ובכל אופן, גם כאן רואים שאין לו התחלה של הו"א שיש איסור לעפץ בשביל תפילין. גם בסוף דבריו הוא חוזר וסיכם שלא מצינו בכל הגאונים שהקלו אלא בשיעור הקלף בלבד. ומפורש בזה שכל דבריו הם כנגד מי שבא להקל בקלף קולא אחרית, כלומר לא רק בענייני השיעור כשכותבים בקלף, אלא גם במהותו. ומבואר שכל דברי המכשיר את הר"ק נאמרו לקולא בלבד. ומכאן נלמד גם לפרש את דברי רב שרירא ורב האי בזה, כי מסתבר שכולם מתיחסים לאותה דעה, שבאה להקל ולא התכוונה לפסול דבר^{לז}.

ב. לדעת בעל הלכות ס"ת, כל הגאונים שסברו שהקלף כשר רק כשהוא מעובד בעפצים סוברים שהקלף הוא "שקולפין מן הגויל". זאת, בעוד שעל הדוכ' הוא אומר בשם רס"ג "גויל שנקלף ממנו קלף", משמע שבא להדגיש שהדוכ' הוא עיקר הגויל, ולא כמו בקלף. וביארתי לעיל שבתחילת דבריו הוא אמר כך גם בדברים שכתב על דברי רב האי. וכן חזר על הבדלי הלשון הזה שוב "דמצות מזוזה להיכתב על דיסוסטוס שלגויל המעובד, ותפילין על הקלף הנקלף ממנו". נראה להדיא שהדוכסוסטוס הוא עצם העור שנשאר על העמודים לאחר הקילוף, מה שאין כן הקלף, שהוא החלק שנלקח משם. לפי זה, ברור שלדעתו ולדעת רס"ג ורב האי סתם קלף הוא העליון^{לח}.

לז. הרב צ' אוריאל (זיהוי הקלף עמ' 90) כתב דמוכח שרב משה היה סבור שהקלף הוא אך ורק העור המעובד בסיד, מכך שבתשובת רב האי (סי' סג) ורב שרירא (סי' תלב), כשדחו את סברת הרב משה, הוזקקו לבאר את תהליך חלוקת העורות ליצירת קלף. ומשמע שרב משה גאון לא הודה בעצם הענין הזה שצריך לחלק את העורות. ולענ"ד דקדוק זה אינו נכון. רב משה גאון סובר שיש קלף מעור מעובד בסיד שאינו מחולק, ולכן היו הם צריכים לפרש שלפי חכמי הישיבות יש להחשיב קלף דוקא את הקלף הנעשה מעור מחולק. גם יש לציין שתשובה תלב מורכבת משני תשובות שונות, ובתשובה הראשונה, שבה עיקר הדיון על דעתו של רב משה גאון, לא כותב רב שרירא כלל את ענין החילוק. וא"כ יש לדקדק להיפך, שאם זו עיקר מחלוקתם איך התעלם ממנה. החסרון באחת התשובות מוכיחה שלא בזה עיקר המחלוקת, וההזכרה של הענין בתשובות האחרות אינה אלא הבהרה.

לח. הר"מ חימי (במאמר 'ביאור על הרב הלכות ס"ת') מפרש שכל כוונת בעל הלכות ספר תורה לומר שגם הקלף וגם הדוכסוסטוס נלקחים מגויל מעופצים, וגם הרס"ג לא אמר שדוכ' הוא גויל שנקלף ממנו הקלף, אלא שבעל ההלכות מסיק כך מדבריו בפרשת כי תשא בענין הגויל שהוא עור מעופץ, שגם המזוזה היא מגויל מעופץ. אך לענ"ד שינויי הלשון לגבי הקלף והדוכסוסטוס מורים להדיא שברור לבעל ההלכות שסתם קלף הוא העליון הדק, והדוכ' הוא עיקר העור העבה. ונראה שהוא כותב זאת בסגנון של דבר ידוע, משום שהיה פשוט לו מהלשון 'קלף', שהוא העור שקולף, וכנראה גם הביא בתחילת דבר את דברי רב האי שאומר כך להדיא.

האוצר ♦ גיליון מ"א

ג. וכן נראה ממה שכתב בשם רב עמרם גאון "לימדנו רבואתא טעמא דמילתא לפי שהתפילין נכתבין על קלף כדי שלא יהא כבד, ואי משרטיט ליה מר הוא מתקריע. וכן אמר רבנו עמרם שאי אפשר לה לקבל שרטוט". משמע שרב עמרם דיבר על הקלף הרגיל, ואומר שמטבעו של הקלף נובע "שאי אפשר לה לקבל שרטוט". דברים אלו מתאימים כמובן לליצה, שבגלל דקותה אין היא מקבלת בקלות שרטוט, ולא לדרמים העבה. לא יתכן לפרש שמדובר על קלף שדיקקו אותו באופן מיוחד, כי רב עמרם לא אמר שכיון שדיקקו את הקלף אי אפשר לה לקבל שרטוט, ובודאי אם הדרמים הוא קלף לא חייבים לדקק כ"כ עד שהיא לא תקבל שרטוט, אלא משמע שמחמת עצם זה שהוא קלף שבטבעו הוא דק אין היא מקבלת שרטוט¹⁷.

ד. כך נראה גם מכל המשא ומתן על הגמרא בבא בתרא, דמשמע שהיה להם קושי בגמרא זו מכיון שידעו שהקלף הדק של התפילין אינו מתאים לספר תורה, ומכללות דבריו עולה שבעל ההלכות וחלק נכבד מהגאונים שהביא סוברים כרבינו תם, שכל עור שהוכשר לכתובה בצד הבשר הוא קלף, ובזה ניחא להם גמרא זו. הדיוק של המכשיר את הר"ק הוא מהגמרא בבא בתרא, שהרב המכשיר הבין מהגמרא הזו שהיתה אפשרות מעשית לכתוב על קלף, שכן השואלים רצו לעשות ספר תורה כזה. ומדובר על קלף שהוא דק בצורה משמעותית ביחס לגויל, שאם הוא רק הבדל זעיר לא היה שייך לשאול ולהסתפק בשיעור היקפו מתוך הנחה שהוא שונה מהגויל. ומכיוון שאין זה מעשי לכתוב ספר תורה על הקלף שבו משמשים לתפילין, הסיק המכשיר ששם מדובר בר"ק המעובד בסיד, ורבי אמר איני יודע, כי לא ידע אם בעור קלף כזה צריך שיעור¹⁸. התשובה של בעל הלכות ס"ת היא שאי אפשר לומר שמדובר בגמרא בבא בתרא בר"ק, כי יש ראיות רבות שלא יתכן להכשיר דברי סת"ם על עור שאינו מעופץ. הוא מביא שרב מתתיה דן על הגמרא, ולא פירש אותה על ר"ק, אלא כפשטה על הקלף המעובד בעפצים, אלא

גם אי אפשר לומר שהרס"ג לא אמר אלא את מה שכתוב בפרשת כי תשא, כי הדיון אצלו הוא על הקלף והדוכ, ושם בפרשת כי תשא בכלל לא מדובר על קלף ודוכ, ובזה שגויל הוא מעופץ לא נחלק אדם מעולם. וא"כ איזה ראייה הביא ממנו בעל ההלכות. גם המילה "עוד", אם היא כתובה לפני הבאת דברי הרס"ג בפרשת כי תשא, מורה שהרס"ג אמר דברים נוספים, אלא שכיון שהוא הביא את דבריו על דוכ' הביא דברים נוספים שכתב בענין חשיבות העיפוז. גם אם הפירוש לדוכ' הוא רק מסקנה של בעל ההלכות, לא מובן למה כתב כאן על דוכ', הרי עיקר דיונו הוא על הקלף, ורק מהדוכ' אתה למד גם מהו הקלף, ואם כן אם זו מסקנה שלו היה צריך לכתוב רק את המסקנה מהו קלף.

לט). הר"מ חימי (במאמרו עמ' 11) פירש שרב עמרם מדבר על עור מהדרמים שדוקק בשביל תפילין, ומסתמך על מה שכתבו בסוגרים בדברי בעל ההלכות 'דק מאוד', ומפרש הרב חימי שהכוונה שדקקו אותו. ולענ"ד לא שייך לפרש כך, שהרי המילים 'דק מאוד' אינן תואמות למילים קלף שדוקק מאוד, וגם לא ברור שהן מלשונו של בעל ההלכות, ובודאי שאין הן מדברי רב עמרם. ובכל אופן 'דק מאוד' משמע שזהו מהות הקלף שהוא דק מאוד, ותו לא מדי.

מ). העיטור (הלכות תפילין דף נה טור ד) הוכיח מגמרא זו שהקלף אינו העליון "דאי קלף בקליפה עליונה, גבי ס"ת דאמרינן קלף בכמה, מניח דוכס' שהיא עב עיקר העור, ושואל על הקלף דטפל? היה לו לשאול דוכס' בכמה". אך לענ"ד לא מסתבר שזו השאלה שממנה דייק רב משה גאון והסיק שמדובר בר"ק, שכן מי שמכיר את עובי הקליפה יודע שכמעט אין הבדל בין הדרמים כשהוא לבדו ובין גויל, וכיון שממילא הגוילים אינם שונים בעובים לא מסתבר שזה היה הקושי של רב משה גאון. ועוד, שנראה שעיקר שיטת הגאונים הוא כפי שעולה מרב האי בפירושו לשבת, שספר תורה על דוכ' פסול, וכן משמע מהשאלות ורב היהודאי, וממילא אין קושי למה לא שאלו על דוכ'. וראה גם בר"ן על הגמרא בשבת, שדחה את קושית העיטור בכך ד"ל ששאלו על אחד מהעורות, וכיון שלא ידע לשערו היות שרק גויל הוא מן המובחר, הוא לא ראה צורך לשאול גם על העור השני.

האוצר ♦ גיליון מ"א

שהוא יותר דק. ועיקר ההוכחה שלו הוא ממה שרבו מתתיה לא הזכיר בביאורו לגמרא זו עיבוד בסיד.

למעשה, יש כמה אפשרויות לתרץ גמרא זו. אפשר לומר שמדובר על הקלף שכותבים בו תפלין, וזו שאלה תיאורטית. או ששאלו מה יהיה הדין אם בכל אופן כתבו ספר תורה כך למרות דקותו המרובה. אבל לפי דרכו של רבינו תם התירוץ הוא פשוט, שאכן יש אפשרות גם לקלף שאינו הליצה, שכן גדר קלף הוא כל עור שנלקח מהגויל והוכשר לכתובה בצד הבשר. ומה שלא ידע רבי להשיב הוא משום שלא ידע אם גם בקלף כזה שהוא דק מהגויל נאמר לדקדק בדין היקפו.

מכל הדברים שכתב בעל ההלכות מעצמו על השאלה מתי משמשים בקלף לספר תורה, ומהוראה למעשה שבסוף דבריו, נראה שהוא תופס עיקר את דברי רב קימאי, שהבין שכדי להקל על הציבור אפשר לעשות ספר תורה על קלף. רב קימאי כתב שלא יצטערו על כך שאינם יודעים לכוון גובהו כהיקפו, כיון שהם יכולים לכתוב ספר על קלף, ובו אין צורך לדקדק בזה. האם שייך לומר לציבור דברים כאלו, לכתוב על קלף העשוי מליצה, רק כדי שלא יעבור על ההוראה לכתחילה לכתוב ספר תורה אורכו כהיקפו? הרי ברור מדברי הגמרא שרק אחד לשבעים הזדמן לו ספר כזה, ושאלו כל עיכובא בדבר. א"כ, במקום לכתוב על ליצה ספר שאי אפשר להשתמש בו, יכתבו כדרכם ויהיה כשר. רק אם מבינים שאין כל בעיה להשתמש בספר של קלף שייך לומר למי שברור לו מראש שלא יצליח לכוון, אם כן - כתוב על קלף. ובעקבות דברי רב קימאי, בעל ההלכות ס"ת מתיר לכתוב על קלף כשאין יודעים לכוון את היקפו, ואף שרבי אמר איני יודע הוא מוצא סמך להתיר מהירושלמי "ובקלפים לא נתנו חכמים שיעור", וכותב להדיא שמלאכתו בקלף פשוטה. וכן כתב עוד שם בעמ' 20: "ומי שרוצה להקל, הרי ספר שלקלף אינו צריך כל כך, יעשה אותו". ובודאי כוונתו לעשות קלף עבה יותר מהליצה, ומלאכתו פשוטה כי אין צריך לדקדק בהיקפו, והוא קולא במה שאומר להם לעשות כך. לעומת זאת, לעשות ספר תורה על ליצה זו טירחא עצומה, ובודאי מי שרוצה להקל פשוט לא יעשה היקפו כאורכו, ולא שייך לומר 'להקל' על עשיית ספר תורה מליצה.

בעל ההלכות מסתייע לדבריו, שיש אפשרות מעשית לעשות זאת, ממה שכתבו בהלכות קצובות, דנראה לו שהוא כותב את האפשרות לעשות ספר תורה מקלף כדבר מעשי, כי הוא הורה שאם האדם יכול לדקדק בהלכות השיעורים שהוא אמר, אז ידקדק גם בקלף. וכן הוכיח מדברי רבינו חננאל^{מא}, שהרי הוא כתב שאין להתיר לכתחילה כתיבה על קלף רק משום שרבי לא עשה בו מעשה, ולא משום שבכלל אין לנו קלף ראוי לספר תורה.

אמנם בעל ההלכות כותב שהקלף שהוא ממליץ לכתוב עליו כשאין יודע לשער היקפו כגובהו הוא כמו הקלף של התפלין הנקלף מהגויל, אבל כיון שברור מדבריו שהכוונה לכתובה

(מא). דברי ר"ח מובאים גם ברמב"ן ובר"ן שבת ע"ב, וברמב"ן וברשב"א בבא בתרא יד ע"ב. ובאשכול (אלבק נז ע"ב) מובאת השלמת כל הדברים שחסרים בשאר הראשונים, ונמצא בהלכות ס"ת. הרמב"ן והר"ן הוכיחו שמצוה מן המובחר בגויל, מהדיון של הגמרא איך הצליחו להכניס את ספר התורה של משה לארון, שלא העלו בו את האפשרות שהוא נכתב על קלף, ואז אין כל קושי להכניסו. והרשב"א כתב לדחות ראיה זו, וסיים "פוק חזי מאי עמא דבר". כלומר שנהגים לכתוב לכתחילה על קלף.

על החלק התחתון שהכשר לכתיבה בצד בשר, צ"ל שהשואה זו היא רק לענין טיב העיבוד, בפועל אם יעשוהו מהגויל זה יהיה על ידי קילוף והחלקה בצד בשר עד שיהיה ראוי, ולא על ידי קילוף והסרת הקליפה העליונה, וכך גם צריך לפרש אתדברי רב קימוי.

אכן לשון רב קימוי: "כתיבתו על הקלף שקולפין מן הגויל", ולעיל הראיתי שבלשון בעל הלכות ס"ת נראה שלשון זו מתייחסת לליצה, אך שם הדיוק הוא מהלשון השונה שהוא כותב על דוכ', ואין ללמוד מזה על לשון רב קימוי שלא מזכיר דוכ' בלשון שונה. כיון שמוכרחים לפרש שכוונתו לקלף שאפשר לכתוב עליו ספר תורה, ועל הקלף הדק אי אפשר לכתוב, בהכרח כוונתו שקולפין ומכינים מן הגויל.

לפי זה נראה לפשוט את השאלה האם יש אסמכתא לפירוש רבינו תם לענין הקלף. שכן הראינו שהקלף הרגיל של תפילין, לפי כולם, הוא הקליפה העליונה - הליצה, אך רב קימוי ובעל הל' ס"ת הבינו שיכול אדם לכתוב ספר תורה גם על קלף שנעשה מהדרמיס, וזה יקרא קלף כי הוא מוכשר לכתיבה בצד בשר, וכך משמע גם מבעל הלכות קצובות ומרבינו חננאל^{מב}.

ועוד למדנו מדבריו פירוש חדש לענין זה שרבי אמר על הקלף איני יודע איך לשער בו היקפו כגובהו. לפי ר"ח נראה שהוא מפני הספק אם אפשר לכתוב על הקלף לכתחילה, אך לפי בעל הלכות ס"ת (וכן נראה מדברי רב קימוי, ורב מתתיה) הוא מפני שלא ידע אם דין היקפו כגובהו נאמר בקלף, שאפשר שלא נאמר בו דין זה בגלל עצם זה שהוא במהותו יותר דק, ולמעשה הוא מורה להקל בזה על פי הירושלמי שבקלפים לא נתנו שיעור, וזה גם מתאים למה שמעיד בן באבוי ועולה מהלכות פסוקות שבארץ ישראל נהגו לכתחילה לכתוב על קלף בלי כל הדקדוקים האלו.

למעשה ברמב"ם ובשו"ע (יו"ד רעב, א) נפסק שלכתחילה צריך לשער היקפו כגובהו גם בקלף. אבל כידוע מנהג העולם לא לדקדק בזה. ולפי האמור המנהג מיושב שהוא מנהג ארץ ישראל, ואין לו סתירה מהאמור בבבלי.

ונראה שגם לדעת רב משה גאון יש להכשיר כל עור שעובד בצד הבשר, שכן הצדקת המנהג בר"ק מתאפשרת רק אם אנו מניחים שגם הוא נחשב כמו החלק הדק שכותבים עליו תפילין, היות שמכשירים אותו בצד הכתיבה.

וכן נראה מדברי רב עמרם גאון, דכתב שתפילין אינם צריכים שרטוט בגלל החשש לקריעת הקלף. ויש לשאול איך כותבים ספר תורה ומזוזה על קלף, הרי הם צריכים שרטוט? לכן משמע שדעתו כדעת הרב קימוי שעכ"פ אפשר לעשות קלף עבה יותר מהליצה, וכיון שאם משתמשים בקלף לספר תורה לוקחים בדרך כלל את העבה, לא פתרו ס"ת ומזוזה משרטוט כשהם נכתבים

(מב). הרב צ' אוריאל (במאמר זיהוי תפילין) מוכיח שבעל הלכות ס"ת סבר שהקלף הוא העליון, אך הוא לא עמד על מה שמדייק הרב חיימי, שמאידך גיסא מדבריו על האפשרות לעשות קלף בקלות לספר תורה מוכח שלא מדובר על ליצה. ולפי דרכינו הסתירה מיושבת היטב, כמו שאר הדברים שנראים כסתירה שהבאנו במאמר זה. בעל ההלכות גם סבור שסתם קלף לתפילין הוא ליצה, וגם סבור שאפשר לעשות קלף לספר תורה כשהוא מהחלק התחתון על ידי קילוף שמכשירו לכתיבה בצד הבשר. שיטתו היא כשיטת ר"ת.

על קלף. מה שאין כן תפילין, שבדרך כלל מוכרחים לעשותם על קלף דק, לכן פתרו בהם משירטוט²².

ועתה נראה מהי דעת רב שרירא ורב האי בזה.

כבר הזכרנו שדברי האשכול בשם רב שרירא הם כפי שעולה מתשובת גאונים ידועה (תשובות הרכבי סי' תלב) המיוחסת לו. בתשובה זו, שנועדה לבני תלמסאן שבאלג'יר, נשאל המשיב על "מקום שאין בו מי שיודע לעשות לא גוילין ולא ר"ק". ושאלו אם יוכל לכתוב ספר תורה על הר"ק שהגיע לידם, שלא נעבד לשמה. והשיב להם בתחילה שרק רב משה גאון הכשיר ר"ק, וחלקו עליו כל החכמים, וכנ"ל בדברי האשכול. אולם, ציין שמכל מקום גם בבבל פשט עתה ההיתר לקרוא בספר תורה של ר"ק, ורוב הציבור סומך על הרב משה גאון, אף שלא הודו לו חכמי שתי הישיבות. וסיים: "מיהו אתם שאין במקומכם מי שעושה גוילין ולא ר"ק, אם יש במקומכם ספר תורה כהוגן השמרו בו וקראו בו בציבור. ואם לאו אל תשביתו קריאת התורה מפני זאת שהרי הכתוב אומר עת לעשות ליי' הפרו תורתך".

הסיום להקל משום עת לעשות לה' מובא באשכול (אלבק נח) בשמו של רב שרירא, ולכן נראה שכל התשובה היא מרב שרירא²³.

ובהמשך יש שאלה ותשובה נוספת שלא הובאה בראשונים, אך מכיוון שתשובה זו נמצא בתוך אותו קובץ של שמונה תשובות שנשלחו מאותו משיב, ועל חלק מהם ידוע שהם מרב שרירא, מסתבר שגם תשובה זו היא מרב שרירא, אלא שהראשונים לא הביאוה כי היא היתה אצלם תשובה נפרדת, ואולי הם לא ראו אותה. שאלה זו מתייחסת למה שנאמר במסכת סופרים שכותבים ספר תורה חציו על צבאים, האם כמו כן אפשר לעשות חציו על ר"ק, ולכתוב בצד שיער, ומה הדין בעלמא אם כתב על ר"ק בצד שיער ולא כפי שנוהגים. וכתב על זה המשיב: "קלף לאו ר"ק הוא, אלא מגלה שלגויל קולפין אותה והווה שתיים. אחת נקראת קלף ואחת נקראת דכסוסטוס. עכשו רוב הסמוכים בהכשרת ספר תורה שלר"ק על מה שנהגו העם הן סמוכין. ולא נהגו העם לכתוב על ר"ק אלא במקום בשר, אבל הכותב במקום שער לא נהגו להכשירו. אף אתם אל תכשירוהו".

(מג). הר"מ חימי הקשה למה אי אפשר לשרטט את הליצה, הרי הדבר אפשרי כשעושים זאת בנחת, וכתב שלכן חייבים לומר שלדעת רב עמרם הקלף הוא מהדרמיס, ולתפילין דקקו אותו עד שיכול היה להיקרע בקלות, אבל בספר תורה עשו אותו עבה ושרטטו אותו. אך לענ"ד פשוט שאין הכוונה שיש הכרח שהקלף יקרע כששרטטו אותו, אלא שבתפילין לא הצריכו שרטוט, כי יש סכנת קריעה בגלל דקותו המרובה, אבל בספר תורה, שמעיקר הדין נכתב על גויל, ומותר לכתוב אותו גם על קלף, יהיה צריך שרטוט אפילו אם הוא יכתב על הליצה, דכיון שהוא אינו חייב לעשות זאת, ויש לפניו אפשרות לכתוב על גויל וקלף באופן אחר, אין הוא נפטר מחובת השרטוט, והוא יצטרך להיזהר יותר.

מד). הרמב"ן (מלחמת ה' סוכה ה' ע"א) והאשכול עצמו (נח ע"א) כתב זאת בשם הנגיד שהביא תשובת רב האי, והוא עירב אותה עם דברים שנכתבו בתשובה סג, המיוחסת בודאות לרב האי (בענין הצורך לשמה), ועכ"פ ממה שסיים האשכול בענין ההוראה של עת לעשות לה' משמע שהוא ראה תשובה זו כתשובה משותפת של רב שרירא ורב האי. ובלא"ה, בדרך כלל רב שרירא ורב האי אולי בחדא שיטתה, וגם יש להם כמה תשובות משותפות. הרא"ש והטור הביאו תשובה זו בסתמא. ראה בדברי שרגא אברמסון (ענינות בספרות הגאונים ירושלים תשלד עמ' 91) שהביא את הראיות לכך שכל שמונת התשובות בתשובות הגאונים הרכבי שמס' תכו עד תלג הם מרב שרירא. לכן נראה שיש לתלות תשובה זו בעיקר ברב שרירא.

האוצר ♦ גיליון מ"א

אין לחלק בין שתי התשובות, כי תוכן שתיהן הוא שהר"ק אינו כשר, אלא שבאחת אמר המשיב שלדעתו ההיתר הוא רק במקום שאין ברירה, ומשום עת לעשות לה', ובשניה כתב שכך נוהגים למרות שאינו נכון. זה אותו דבר, רק עם דגש שונה. אמנם, בתשובה הראשונה הוא לא הבהיר כלל מהו הקלף ומהו הדוכסוסטוס, אך הוא אינו חייב לכתוב בשתי תשובות אותו דבר. ויתכן שבתחילה הוא חשב שהם יודעים מהם קלף ודוכ' האמתיים, ובתשובה השניה, שבה העלו הו"א מתמיהה, ראה לנכון לבאר יותר מהו קלף ודוכ'. אמנם, יש לשאול על כך שגם בתשובה השניה הוא רק אומר שלפי האמת מגילה של גויל קולפים אותה והוה שנים, ואחת נקראת קלף, ולא אומר איזה חלק נקרא קלף. וצריך להבין אם כבר הוזקק ליידיע אותם מהו קלף ודוכ', מדוע לא פירש להדיא שהקלף הוא החלק העליון. ונראה לענ"ד שזה משום שהיה פשוט לו שכולם מבינים שמכיוון שהוא מדבר על קילוף, הקליפה שמקלפים היא מה שצריך להיקרא קלף.

ועכ"פ נראה לי להביא ראיה ברורה שלדעתו הקלף הוא העליון, ממה שכתב שגם כשבדלית ברירה משתמשים בר"ק, יכתבו בו על צד הבשר בלבד, כי כך נהגו. חזינן שיש לו צד ספק שלולי המנהג היה צד לומר שיכתבו עליו בצד שיער. אם הוא סבר שהקלף הוא התחתון אינו מובן מה צד הספק בזה. אך אם הקלף הוא העליון, הדבר מובן שיש כאן צד ספק, מכיוון שהר"ק הוא הדרמיס, שבעיבוד עפצים הוא הדוכסוסטוס, ולכן יש מקום לחשוב שיכתבו עליו בצד שיער, ויועיל עכ"פ למזוזה, והם שאלו אותו באופן כללי האם יש מקום להכשיר ר"ק שכתבו עליו בצד שיער, ולא דברו רק לספר תורה (שלפי הגאונים ככל הנראה אינו כשר על דוכ'). ועל כרחק שהצדיק מה שהם כותבים על צד בשר כי הסוברים שהוא קלף סוברים שדי בכך שהוא הוכשר לכתיבה בצד בשר כדי שיקרא קלף, וסברה זו לא הייתה לו ראיה לפקפק בה²⁶. דבריו עולים בקנה אחד עם פירושו לבבא בתרא המובא באשכול, שנראה שלא ברור לו מהו אותו קלף שעליו דיברה שם הגמרא, כי הקלף של התפילין דק מדאי ושם משמע שהוא עבה יותר וראוי לספר תורה. לכן יתכן שהוא נעשה מהדרמיס, או איזה דרך לעשות את הליצה עבה שאיננו מכירים.

לפי זה, לדעת רב שרירא, בעיבוד עפצים הקלף בעלמא הוא העליון, אך יש מקום לומר, כפי שעולה ממנהג העולם כרב משה גאון, שכל הכשרה לכתיבה בצד בשר הויה קלף.

האם זו גם דעת רב האי?

בתשובות הגאונים (הרכבי סג) נשאל רב האי: "והא דתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דכסוסטוס קלף במקום בשר דכסוסטוס במקום שער. יפרש לנו אדוננו אם קלף

מה). הר"מ חימי (במאמר 'בירור שיטת רב האי' עמ' 26) טען שאם רב שרירא היה סבור שהכשרה לכתיבה של סיד מחילה שם קלף, אז גם עור שלם המעובד בצד בשר צריך להחשב קלף, ואם כן היה צריך לדון בכל השאלה על "עור", ולא על ר"ק, שתמיד היה מגורד בצד השיער. ומחמת הדיוק הזה הוא מסיק שרב שרירא בא לומר שאם יש מקום להכשיר את הר"ק כשאין עור מעופץ, זה דוקא כשהוא אינו עור שלם, כי בלא זה הוא גויל, ובגויל לעולם יכתבו בצד שיער. אך לענ"ד אין מקום לביאור זה. רב שרירא מדבר על ר"ק, כי במציאות זה היה העור שאותו עיבדו בסיד, ומה שהיו מגרדים את צד השיער הוא בגלל היופי, וכן מפני שרצו להכשירו לכתיבה, כי כך עשו גם הגויים. לכן הדיון אצלו ואצל רב האי כרוך בדיון האם חייבים לעבד על ידי יהודי שאומר לשמה.

ודכסוסטוס הנזכרין כאן הן מן הגוילין המעובדין במי מילין ובצואת כלבים ובמלח, או כמו שעושין כאן מביאין עורות ומולחין אותן ושוהין במלח כשנים שלשה ימים, ואחר כך שורין אותן במים ובסיד ומעלין אותן מהן, וקושרין אותן במלבנות שלהן, וגורדין מהן שערן וקליפתן, ומניחין אותן במלבנותיהן בשמש".

כפי שהראינו לעיל, לא מצאנו אצל הגאונים דעה שהקלף הוא דוקא עור לא מעופץ, והתפלין של כולם שהם מעופצים פסולים. ומשמע שהשואלים ידעו שבבל עושים תפלין מהעור המעופץ, כי הם כתבו רק על העיבוד בסיד "כמו שעושים כאן". לכן צ"ל שהשאלה אינה אם הקלף והדכסוסטוס הם דוקא מעור מעובד בסיד, אלא האם הם יכולים להיות גם בר"ק המעובד בסיד, שזה מה שהיה מצוי אצלם. ומשיב להם רב האי:

"זה ששורין אותו בסיד ובמים לא ממנו קולפין קלף ודכסוסטוס, אילא הכשר לקלף דעפיץ כמה שכתבתם במי מילין ובצואת כלבים ובמלח, ואחרי כן שפין אותן בתמרים ובקמח שעורים וקולפין אותן", לכן, ומעבדין את הקלף בעפצא לשמה, וכותבין פרשיות שלתפילין על מקום בשר וכורכין אותו באותו דכסוסטוס שנקלף ממנו".

יש שתי אפשרויות להבין מה שאמר "לא ממנו קולפין קלף ודכסוסטוס". אפשרות אחת היא שרב האי הבין שהם יודעים שבעיבוד סיד יש לפנינו את שני חלקי העור, הקלף והדוכ', ודעתם היא שמבחינת החלק הפיזי הקלף הוא החלק התחתון, והקליפה שזורקים היא הדכסוסטוס, רק שהם מסתפקים אם הקלף הזה כשר כי חסר בו העיפוף. ואפשרות שניה שרב האי סבר שהם לא יודעים מה דין העור המעובד בסיד שהם מתארים, כנראה שהם שמעו שיש מי שמגדיר אותו קלף, ואולי כבר השתמשו בו, אך הם אינם יודעים אם זה נכון, והוא משיב להם "לא ממנו קולפים", שכן לדעתו לפי האמת לא ממנו קולפים אלא קולפים אותם מהעור המעובד בעפצים, כפי שעושים בבבל.

אם נאמר כאפשרות הראשונה, היה נראה להסיק מזה שלדעת רב האי הקלף הוא החלק התחתון של העור, כי משמע שמה שאמר להם רב האי לא להשתמש בעיבוד סיד הוא רק בגלל חסרון עפצים. ומשמע שכוונתו לומר שאם הם יעבדו בעפצים הם יכולים להשתמש באותו עור התחתון, שהם חשבוהו כקלף. וכנראה כך הבינו הרמב"ם והרשב"א, שכתבו בשם תשובת רב האי שהקלף הוא התחתון".

(מו). לפי מה ששמעתי ממעבד עור שיפה בתמרים וקמח אינה עושה להשפיע משהו על העור, ובפירוש רב האי לגמרא בשבת כתבו שמעבדים בקמח ותמרים, לכן אולי צ"ל כאן שורין. או שמא אחרי עיפוף ראשוני שלא הוזכר כאן להדיא כן יש השפעה על קלות הקילוף כששפין בקמח.

(זו). הרי"ד בספר המכריע (סי' פד) כתב: "ויקרא הקלף ספר כמו בגויל, ומאי דאמרינן בפרק השותפין שאלו את רבי שיעור ספר תורה בכמה אמר להם בגויל ששה טפחים בקלף אינו יודע. הגוילים פירושו מעופץ, והקלף פירושו העשוי בסיד כשלנו, ולמה נקרא שמו קלף מפני שמסירין קליפה מעליו מצד השיער, והוא הנקרא דכסוסטוס כמו שאני עתיד לבאר, ואותו הנשאר על המיתוח יקרא קלף בעבור שנקלף, אבל הגויל אין דרכו להקלף מצד הבשר אינו מועיל לכתובה כי אם צד השיער, אבל הקלף הצד הנאה שלו הוא צד הבשר, ובגויל שהיא עב שיעורו ששה טפחים, ובקלף שהוא דק מפני שהוסרה קליפתו אמר אינו יודע".

בסימן שלאחריו (סי' פה) הביא הרי"ד את תשובת רב האי סי' סג לענין העיבוד לשמה, לכן נראה שדבריו בעצם העיקרון של החלוקה מיוסדים על תשובת רב האי בסי' סג, שהוא הבינה כאפשרות הראשונה, אלא שלדעתו הלכה כסוברם

האוצר ♦ גיליון מ"א